

Иван Ковачевић

*Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет
Универзитет у Београду
ikovacev@f.bg.ac.rs*

Симболички интеракционизам, масовне панике и урбане легенде*

Апстракт: Конструкционистички приступ друштвеним проблемима развио је тезу о масовним паникама и урбаним легендама као "неконструисаним друштвеним проблемима". Ова теза америчког социолога Џоела Беста и његова анализа урбане легенде о празнику Халовин дали су модел за проучавање три масовне панике и две урбане легенде. Разматране три панике чине: масовни збег услед пророчанства о земљотресу који ће уништити Краљево, масовни страх од крадљиваца органа у три сремска села и шабачка паника услед појаве "канибалистичке секте", док се две урбане легенде односе на богатог старог исељеника кога је дете из сиромашне прородице упознало случајно окрећући бројеве телефона и крадљивог поштар који је украденим пензијама започео бизнис у Русији.

Кључне речи: урбане легенде, масовне панике, конструкционизам, друштвени проблеми, Џоел Бест, краљевачки земљотрес, богати исељеник, крађа органа, канибалистичка секта, крадљиви поштар

Блумерова теорија конструисања друштвених проблема и Бестово тумачење масовних паника и урбаних легенди

Деконструкција друштвених проблема

Конструктивистичка теорија друштвених проблема симболичког интеракционисте Херберта Блумера изазвала је велике расправе у социологији током последње четвртине двадесетог века. Интензивне примене овог концепта трајале су више од једне деценије, као и "усавршавања" или оспоравања, да би се и кроз теоријске и кроз емпиријске радове

---

* Овај рад је резултат истраживања на пројекту "Антропологија у XX веку: теоријски и методолошки дometи" (бр. 147037) који у целости финансира Министарство за науку у технолошки развој Републике Србије.

"конструисао" један оперативни поступак који функционише с мањим или већим ослоном на базичне теоријске поставке. То је један од разлога због којих се симболички интеракционизам и "данас практикује у мноштву варијаната, теоријских и истраживачких, како у самој социологији, тако и у психологији, антропологији и разним међуподручјима" (Spasić 2004, 105-106). Од основног Блумеровог текста (Blumer 1971), преко даљих разрада или трансформација у радовима Спектора и Кицјуза (Spector & Kitsuse 1973; Kitsuse & Spector 1973), изграђен је вишефазни поступак деконструкције који се деценијама примењује на најразличитије друштвене проблеме. На тај начин је "онтолошки конструктивизам" довео до методолошког "деконструкционизма" без икакве сувишне деридијанске или ине фразеологије. Посебан, али веома значајан, "нуспроизвод" конструктивистичке теорије друштвених проблема је интерпретативни поступак тумачења масовних паника и урбаних легенди. Тај интерпретативни поступак је развио социолог Џоел Бест¹ који се може сматрати "контекстуалним конструктивистом". Бест се, као и конструкционисти, првенствено фокусира на значења, али сматра да нека од њих боље репрезентују физички свет од других. У сфери друштвених проблема Бест прихвата почетну Блумерову тезу по којој многа штетна друштвена стања нису препозната као друштвени проблем, али, за разлику од Блумера, усваја појам структурне напетости, који Блумер одбацује као кључну одредницу друштвених проблема. Ова плодна "еклектика" омогућила је Бесту да формулише програм истраживања колективних хистерија и урбаних легенди као различите одговоре на друштвену напетост. Усвајајући појам друштвене напетости из Смелсерове теорије колективног понашања,² Бест контекстуализује Блумерово конструктивистичко схватање друштвених проблема и дефинише колективне хистерије и урбане легенде као неконструисане друштвене проблеме.

¹ Џоел Бест се школовао на Универзитету Калифорније (UCLA), док је највећи део универзитетске каријере провео на Универзитету Делавар (University of Delaware). Био је председник струковних асоцијација (Midwest Sociological Society и Society for the Study of Social Problems) као и уредник угледног часописа "Social Problems". Аутор је више књига о социјалним проблемима и о улози статистике у друштвеним наукама, као што су *Damned Lies and Statistics* (University of California Press 2001); *More Damned Lies and Statistics* (University of California Press 2004) и *Social Problems* (W.W. Norton 2007).

² Смелсерова теорија колективног понашања заснована на појму додате вредности полази од структуралне погодности и структуралне напетости као детерминанти друштвеног понашања. На тумачење масовне хистерије Смелсерову теорију је применио Р. Бартоломју интерпретирајући масовну панику од авионских напада у Јуноафричкој републици за време Првог светског рата (Bartholomew, Robert E. 1989).

Бест је своје схватање конструкције друштвених проблема као и тумачење масовних паника и урбаних легенди као "неконструисаних" друштвених проблема илустровао анализом урбане легенде везане за празник Халовин (Ноћ вештица).

"Ова анализа (анализа веровања да садисти за време празника Халовин тј. Ноћи вештица убацују оштре предмете у воће да би повредили децу којој поклањају то воће и слаткише – И.К.) указује на то да су колективна хистерија, урбане легенде и конструкције друштвених проблема различити одговори на друштвену напетост, алтернативе којима се напетост преноси у разне облике претњи које се шире кроз различите облике друштвене организације. Напетост – нелагода проузрокована постојећим друштвеним условима – се у заједници манифестује као поимана претња. Ова претња може бити стварна или лажна. Обично стварне претње идентификују извор друштвене напетости (нпр. загађење угрожава квалитет живљења), док су лажне претње изрази напетости више симболичке природе (нпр. "јунске бубе" нападају људе преоптерећене послом). Самим препознавањем стварних претњи често се намеће решење – нешто што се може учинити да се претња умањи или уклони – док су лажне претње често аморфне те је тешко или немогуће с њима ухватити се у коштац. Начелно, колективна хистерија и урбане легенде на напетост одговарају уочавањем лажних претњи, док се конструисање друштвених проблема бави стварним претњама." (Best & Horichi 1985, 496).

Уколико се табеларно прикаже Бестово тумачење друштвених проблема, масовних паника³ и урбаних легенди добија се следећа слика:

Конструисани друштвени проблеми	Масовна паника	Урбана легенда
Друштвена напетост	Друштвена напетост	Друштвена напетост
Стварна претња	Стварна и лажна претња	Стварна и лажна претња
Постојање друштвених група и ангажованих појединаца заинтересованих за акцију	Непостојање организованих друштвених група и ангажованих појединаца заинтересованих за акцију	Непостојање организованих друштвених група и ангажованих појединаца заинтересованих за акцију
Могуће проналажење активног начина решавања	Могуће проналажење активног "решавања"	Немогуће проналажење активног решавања

³ Сасвим намерно се не користи термин "колективна хистерија" већ масовна паника. Термин колективна хистерија је адекватан само у ретким колективним хистеричним нападима, а у свим осталим случајевима сасвим непотребно призива лекаре, психијатре и психологе да се укључе у расправљање за које нису стручни.

*Бестово тумачење легенде о жилету у јабуци
за време Халовина*

Као што је већ речено, урбана легенда коју је тумачио Џоел Бест се састоји из препричавања и упозоравања да за време празника Халовин, када деца иду од врата до врата својих суграђана и бивају даривана слаткиши-ма, садисти у те слаткише или воће сакривају жилете и друге оштре предмете с намером да повреде децу. Бест наводи упозоравајуће писање штампе која урбану легенду преноси као нешто сасвим веродостојно:

...Сочна црвена јабука коју је Џуниор добио од љубазне старице... би могла имати сакривен жилет (New York Times 1970).

Ако се ове године наставе обичаји за Ноћ вештица, нека деца ће се вратити кући не само са поквареним стомачићем; задњих година, више деце је умрло а стотине су једва избегле повреде од жилета, шиваћих игала и крхотина стакла које су одрасли намерно ставили у послатнице (Newsweek 1975).

У складу с веристичком традицијом и потоњом праксом "разбијања" и побијања урбаних легенди Бест је, прво, статистички показао да такво веровање нема доказа у медицинским и полицијским извештајима, да би га потом контекстуализовао у одређена друштвена стања у Америци у време јављања легенде о садистичким тровачима деце за време Ноћи вештица.

Урбана легенда	"Жилет у јабуци"
Друштвена напетост	"У случају садизма за Ноћ вештица, може се разумно тврдити да је цветање легенде раних седамдесетих повезано са повишеном друштвеном напетости тог доба. Касне шездесете и ране седамдесете су биле године до тада невиђених подела унутар послератне Америке. Медији су јавности изложили неколико озбиљних криза, укључујући све непопуларнији рат, немире у гетоима, студентске протесте и повећано конзумирање дрога. Радило се о периоду интензивне друштвене напетости. Три облика напетости која су настала или расла током ових година се чине повезаним са нарастајућим страхом од садизма за Ноћ вештица: 1) претња деци 2) страх од криминала и 3) неповерење према другима" (Best & Horiuchi, 493-494).
Учесници	Хетерогени, неорганизовани учесници празника Халовин (Ноћ вештица)
Друштвена организација	Прво, веровање се ширило кроз читаву државу, а не само кроз компактну заједницу. Друго, ово ширење се могло одиграти релативно споро, узимајући у обзир ограничену природу претње. Случајеви садистичког понашања нису представљали опасност по другу децу све до следеће године. Вести нису захтевале

	неодложно деловање; прича се могла полагаано ширити неформалним каналима. Мада су извесне организације почеле активно ширити уверење о постојању садизма за Ноћ вештица, нису много постигле(...), потенцијалним друштвеним покретима усмереним против садизма за Ноћ вештица је недостајало добро организовано и природно чланство; иако нико није одобравао садизам, није постојала група којој је било у интересу да покрене широку кампању против претње (Best & Horiuchi, 496).
Затворени канали конструисања друштвених проблема	Иако је веровање у садизам за Ноћ вештица раширено, оно није довело до значајнијег деловања у ширењу уверења. Садизам за Ноћ вештица је накратко заузео пажњу законодаваца, градских власти, новинара и удружења родитеља и наставника, али се веровање углавном ширило ванинституционалним каналима. Медији су известили о највише неколико случајева годишње, а већина извештаја је била врло кратка; веровање се неформално ширило, од уста до уста (Best & Horiuchi, 495).
Претња	<u>Стварна претња</u> : Постојање стварних претњи извире из друштвених напетости и огледа се у порасту несигурности и страха од криминала, страха који је фокусиран на децу и опште "опасности од другог". <u>Лажна претња</u> : претња од садистичког озлеђивања деце за време Халовина
Решење	<u>Решење стварне претње</u> : Немогуће. <u>Решење лажне претње</u> : Могуће је само по цену неучествовања деце у празнику Халовин

Три српске масовне панике

Бестов поступак примењен у анализи урбане легенде о "Жилету у јабуци" могуће је аплицирати и на појаве масовне панике као што су масовно бежање из града услед "најављеног" земљотреса (Ковачевић 2001б), колективни страх од "крадљиваца органа" (Antonijević 2007) или паника услед "појаве канибалистичке секте" (Ковачевић 2008а).

"Земљотрес" у Краљеву 1987

"Крајем јула Краљевом се пронео глас да ће овај град у зору 2. августа 1987. године у катастрофалном земљотресу бити потпуно уништен. У почетку се ово злослутно пророчанство приписивало београдској пророчици Вави, али је по њеном демантију у новинама и на телевизији пронађен нови "аутор", наводно неки радник "Магнохрома". Пророчанство је у првој верзији неодређено и говорило је како ће земљотрес разрушити један град у овом делу Србије чије име почиње на К. тако да су у комбинацији били и Крагујевац и Крушевац. Међутим, да не би било недоумице, одмах се јавила и допуна: тај град ће бити баш Краље-

во. Пророчанство има и додатну аргументацију. Последња два земљотреса у овом крају била су на Ускрс и Петровдан, а сви знају да је 2. августа св. Илија у народу познат као Громовник. Те ноћи се Краљево дало у збег. Већ неколико дана раније радње са прехрамбеном робом су биле опседнуте забринутим грађанима, а узрок томе није било неко "најављено" поскупљење, већ стварање залиха за ситуацију после земљотреса. Како обавештава дописник "Политике" тих дана су одлагани светковања и заказане веридбе, мирили се људи годинама завађени, враћали се стари дугови... Ко је имао камп опрему брижљиво ју је преконтролисао и припремио за велики збег. Првог августа је освануо велики број шатора по двориштима, припремљен терен код рођака у оближњим селима или бар одабрано безбедно место за судбоносну ноћ. Како је прошла сама ноћ најбоље илуструје већ наведени дописник: "У Омладинској улици у центру града само понегде светли неки прозор. Велика четвороспратна зграда у Лењиновој улици дугачка готово 150 метара као да је потпуно напуштена. Само на другом спрату изнад текстилне продавнице "Мода" светлост у једном стану. У осмоспратници "Леснине" два-три осветљена прозора. Два петнаестоспратна солитера такође су као напуштена...". У хотелу "Париз" кафана и башта су већ у 22 часа биле потпуно празне. Краљевчани су се вратили из збегатек у преподневним часовима вукући са собом шаторе, ћебад и залихе и све оно што им је било неопходно да преживе "судњи дан". Људи нису поверовали ни стручњаку Сеизмолошког завода Србије који је неколико дана раније, на позив Извршног савета СО Краљево, преко локалног радија уверавао да се ради о гласини и "ненаучном предвиђању". Земљотрес је земљотрес и са тим се није шалити" (Ковачевић 20016, 15-16).

Друштвена напетост	<p><u>Недостатак елементарних цивилизацијских услова за живот – недостатак воде</u></p> <p>Честа загађења река које протичу кроз Краљево, првенствено Ибар, загађивала су изворишта пијаће воде тако да ни водовод ни индивидуални бунари нису могли да становништву обезбеде воду.</p> <p>Према представама грађана Краљева, превазилажење недостатка воде није било могуће ни отклањањем загађења, ни изградњом новог водовода.</p> <p>1. <u>Отклањање загађења</u> правном акцијом у складу са позитивним законима који не дозвољавају загађивање водотокова није било могуће с обзиром на то да су загађивачи били из друге државне целине. Наиме, према Уставу СФРЈ из 1974. године покрајине су биле саставни део федерације, са сопственим правним системом, који није нужно реаговао на притужбе из друге федералне јединице, у овом случају неправне творевине колоквијално назване ужа Србија. Федерално, чак по суштини конфедерално уређење државе, услед социјалистичког непостојања општег правног поретка, названог правна држава, онемогућавало је да град из једне федералне јединице, поготово што се радило о Србији која је и сама била федерална, правно санкционише загађиваче из друге федералне јединице и да тиме спречи загађење.</p>
--------------------	---

	<p>2. <u>Изградња новог водовода</u></p> <p>С друге стране, релативно јака локална самоуправа унутар саме Србије је отежавала довод воде, које није било на територији Краљева, са територије неке друге локалне самоуправе која је постављала питање сопствених интереса и "угрожености" у случају лишавања дела своји природних ресурса. Централна, републичка власт је вршила притисак на другу локалну самоуправу, али ни тада изградња водовода није била извесна те су изгледи Краљевчана да добију стално снабдевање пијаћом водом били временски неодређени.</p>
Учесници	Тоталитет – сви грађани у граду
Друштвена организација	<p>Хомогена – мањи град у коме постоје сви услови за брзо ширење вести.</p> <p>Друштвена организација онемогућује да било која групе буде ван постојеће напетости.</p>
Затворени канали конструисања друштвених проблема	<p>Социјалистичка идеологија бесконфликтног друштва.</p> <p>Постојање правног система који онемогућује конструисање друштвеног проблема (немогућност политичког организовања, забрана јавног окупљања). Социјалистички једнопартијски систем.</p> <p>Постојање снажних актера који се труде да сузбију конструисање друштвеног проблема. Једнопартијска диктатура и контрола.</p> <p>Непостојање цивилног друштва, јавности и слободних медија.</p> <p>Изузетно тешка ситуација које је настала услед дуготрајног немања воде у Краљеву довела је до првих облика грађанског протеста у социјалистичком политичком систему који тако нешто није омогућавао. Мирни грађански протест се састојао из демонстрација са транспарентима и паролама "Хоћемо воду!".</p>
Претња	<p><u>Стварна претња</u> – недостатак воде не само у садашњости већ и у неодређеној будућности</p> <p><u>Лажна претња</u> – земљотрес</p>
Решење	<p><u>Решење стварне претње</u> се суочава с <u>тешкоћама изградње новог водовода</u> која је у потпуности ван домета акције с обзиром на то да на изградњу новог водовода не могу утицати грађани, па чак ни локална самоуправа, већ је искључиво у рукама државе које се показује спора, неактивна па и незаинтересована. Осим тога <u>не постоји могућност отклањања загађивача</u> јер је политички систем у потпуности онемогућио директно утицање на загађивача који се налази у другој федералној јединици. Насупрот затворености решавања стварне претње са којом су се свакодневно суочавали грађани Краљева, акција којом би се отклонила лажна претња је била потпуно могућа.</p> <p><u>Решење лажне претње</u> које се састојало из збега на дан "заказаног" земљотреса је нешто што су грађани Краљева били у могућности да учине и учинили су на масован начин.</p>

Бановачки троугао – 2006

"Догађаји се односе на југоисточни Срем, на тзв. "троугао смрти" : Нови Бановци – Голубинци – Нова Пазова. Прича се, укратко, да је у протекле три године у овом крају мистериозно нестало дванаесторо људи, "у по бела дана", близу својих кућа, на јавним местима – пошли у оближњу продавницу, отишли на њиву, кренули у шетњу, на бензинску станицу или код комшије на славу... "а да нико није видео где ни како су нестали". Реч је о одраслим и млађим особама. Прича се да овим крајем кружи сиви или бели комби са затамњеним стаклима који хвата људе да би им, како се претпоставља, били украдени органи за трансплантацију. По неким гласинама, поред Дунава или испод мостова и надвожњака је пронађено неколико лешева којима је била отворена утроба, с извађеним бубрезима и другим органима. Гласине су узбуркале јавност и престашиле становнике тог подручја, који у паници беже са улица када виде да пролази неки комби, а и иначе су места опустела – после 20 часова увече никог нема ни на улицама ни у кафићима будући да се "млади боје да изађу у провод". Полиција је оптужена да не расветљава ове злочине нити издаје саопштења чиме би умирала јавност. Штавише, многи сматрају да полиција сарађује с овим "органашима" или "бубрегарима", како их зову, у ланцу илегалне трговине људским органима" (Antonijević 2007, 47-48).

Друштвена напетост	<p><u>Страх и несигурност изазвани порастом криминала и падом квалитета и обима здравствене заштите</u></p> <p><u>1. Пораст криминала, пораст страха услед пораста криминала, пораст страха од криминала услед спреге државе и криминала.</u></p> <p>Последња деценија двадестог века је у Србији обележена великим порастом криминала и уласка криминала у скоро све поре друштва. Економска ситуација и последице политике режима Слободана Милошевића довеле су до тога да криминал преузме главне економске токове. Санкције Савета безбедности Уједињених нација којима је Србија била изложена довеле су до тога да економија функционише на избегавању тих санкција кроз шверц и разне облике ванзаконског пословања. Криминализовања главних економских и трговачких токова, као што је на пример снабдевање течним енергентима, али и највећим бројем разних врста роба, криминализовало је целину друштва, у великој мери увећало број људи који се баве економијом на овај начин и поставило богате криминалце под еуфемистичким називом "контровезни бизнисмен" у сам врх друштвене структуре. Држава, политика и полиција стопиле су се са криминалном и криминализованом економијом тако да је недодирљивост криминалаца, који су деловали под заштитом полиције или су и сами били полицајци, чинила да обичан грађанин не види никакву могућност да буде заштићен у било</p>
--------------------	--

	<p>каквом наметнутом контакту са бројним и разгранатим сегментима државне мафије и мафијашке државе.⁴</p> <p>После смене режима Слободана Милошевића ширење уверења о великој криминализацији друштва у претходном периоду, кроз медије и у политичком и у стручном дискурсу, конструисало је криминализацију као друштвени проблем. Конструкција друштвеног проблема значи и проширење сазнања о криминализацији друштва које, пак, производи страх, јер су појединачне информације о "обрачуну криминалаца", присутне у медијима и у Милошевићево доба, уоквирене у свест о криминализацији скоро свих сфера живота. У опису криминализације друштва улога државе, првенствено политичара, полиције и правосуђа постаје опште место, што грађане, не само реверзибилно, чини несигурним. Међутим, и поред тога што је реформама економског система сужена зона криминалног деловања, многи догађаји који су се одиграли после 5. октобра 2000. нису дали уверење о радикалном раскиду с ранијом праксом.</p> <p><u>2. Опadaње обима и квалитета здравствене заштите.</u> (Дерегулација и тржишно позиционирање здравствених услуга)</p> <p>Прве кризе социјализма, током 80-их година двадесетог века, започеле су ерозију целокупног система здравствене заштите. Док је у развијеним земљама, па и у целом свету, степен и квалитет здравствене заштите био у порасту, у Србији и Југославији је дошло до стагнације тј. одсуства каквог-таквог праћења прогреса у медицини присутног 60-их и 70-их година двадесетог века, да би током последње деценије прошлог века здравствена заштита била у стању колапса. Цео период карактерише издвајање квалитетне здравствене заштите у зоне тржишног пружања услуга које није праћено подизањем нивоа опште заштите, већ његовим падом. Медицинске услуге се моделују по друштвеној структури која је добила облике латиноамеричких друштава у тзв. пирамидалном облику. То значи да велика већина становништва, они најсирома-</p>
--	--

⁴ "По степену криминализације друштва СРЈ је убедљиво испред свих бивших југословенских република (...) наш простор је толико огрезао у криминалу да га треба избегавати за сваки иоле озбиљнији посао. У односу на криминал у претходној држави, данашњи ни по чему није упоредив. Не само по размерама криминалних дела, већ и по окрутности његових актера и новим врстама незаконитих послова, као што су, рецимо, рекети, отмице и уцене. (...) огромном порасту криминалитета сваке врсте код нас, у великој мери су потпомогле ратне околности, дугогодишње санкције, али и смишљена политика. Због тога се сада суочавамо с посебном врстом организованог криминала. Он није могао да настане спонтано, већ уз обилату помоћ и организацију појединих државних органа и тајне полиције." Изјава директора Института за криминологију и социологију истраживања проф. др Добривоја Радиминовића листу "Глас јавности" (Glas javnosti, 3 јули 2001).

	<p>шњици, имају низак или никакав квалитет медицинских услуга. Таквак ниво се описује као недостатак опреме и медицинског материјала, као и најосновнијих елемената болничке услуге (медицински апарати су у квару, болесник сам мора да набави материјал потребан за операцију, сам мора да се храни или да донесе постељину итд.). На другој страни, сам врх друштвене структуре састављен од веома богатог слоја државно-криминалне генезе користи приватни сектор медицинских услуга који је у стању да пружи солидан ниво услуге и да прати развој медицине и медицинске технике.</p>
Учесници	Тоталитет – становници три суседна села
Друштвена организација	<p>Голубинци према попису становништва из 2002. године имају преко 5.000 становника у око 1500 домаћинстава, Нови Бановци имају око 10.000 становника у преко 3.000 домаћинстава, док Нова Пазова има око 20.000 становника у преко 5.000 домаћинстава. Насеља која су обухваћена страхом од "бубрегара" су војвођанска села панонског типа, ушорена и згуснута, док у Новим Бановцима, осим старе сеоске структуре и зоне индивидуалне стамбене изградње, постоји и мање стамбено насеље. Сва насеља представљају непрекинути ланац комшијских "face to face" односа који би сами за себе омогућавали брзи и потпуни пренос информација. Уз непосредни додир два домаћинства, у старој сеоској просторној структури која творе целину таквог ланца односа, све друге социјалне мреже – сродничка, професионална, образовна, политичка, потрошачка итд. додатно чине да ова насеља представљају веома хомогене друштвене групе које делују као информативне целине. Класични медији, који садрже "црну хронику", представљају додатни канал ширења информација, које се касније преносе, "обрађују" и стварају истиносни баскуп даљем ширењу. Интернет представља допуну/замену за брзу усмену комуникацију у хомогеној заједници. У случају преношења информација о "бубрегарима", "допуну" су представљали сајтови и форуми дневних листова који су преносили вести о паници у три сремска села, као и општи интернет форуми. На тим форумима су корисници интернета из три сремска села размењивали информације о "бубрегарима".</p>
Затворени канали конструисања друштвених проблема	<p>Политичка сфера (власт) спречава конструисање друштвеног проблема повећаног криминала тј. криминализације друштва у периоду 1990-2000. Тај друштвени проблем покушавају да конструирају алтернативне политичке снаге у мери у којој нису и саме део спреге политике и криминала.</p> <p>Медији, у једном делу, труде се да деконструирају проблем и аболтирају разне криминалне групе, односно јављају се медији као гласила криминалних организација или група.</p> <p>Положај здравствене заштите у транзицији је апсолутно политизован тако да се и ова друштвена напетост налази потпуно у рукама политике и не постоје агенси који би, независно од</p>

	политике, конструисали друштвени проблем.
Претња	<p><u>Стварна претња</u> Претња да ће појединац бити случајна или намерна жртва криминалног деловања у тренутку када се нађе у изузетно широком простору делатности криминалних фактора. (Појединац може бити убијен као тзв. латерална штета у пуцњави приликом обрачуна криминалних група или грешком ликвидатора бити ликвидиран уместо неког коме је ликвидација била намењена). Претња да ће појединац бити без адекватне здравствене заштите.</p> <p><u>Лажна претња</u> Отмица, убиство, крађа органа</p>
Решење	<p><u>Решење стварне претње</u> Решење стварне претње по безбедност није могуће. Нема сигурног средства постизања безбедности чак и онима којима су на располагању значајна материјална средства. Решење стварне претње по здравље није могуће постићи јер се не може постићи ни онај стандард здравствене заштите свих слојева становништва који је постојао у зрелом социјализму (1970-1980), а поготово не, очекивано, унапређење медицинских услуга које прати развој и примена медицине у свету.</p> <p><u>Решење лажне претње</u> Немогућност решења стварне претње је супституисано могућношћу решења лажне претње која је у домету акције. Индивидуални страх настао сазнањем о "опасности", индукује се кроз контакте унутар релативно мале и повезане заједнице и резултира општим избегавањем кретања у вечерњим и ноћним сатима, што је обележје масовне панике. Према томе, индивидуалном и, у резултанти, колективном акцијом тј. рестрикцијом кретања генерише се масовна паника.</p>

Шабачки канибали – 2006

"Од како се градом пронела прича да људождери, припадници канибалистичке секте, харају Великим градским парком, нападају људе и уједају их великим гвозденим зубима, омиљена састајалишта младих, градски паркови и тврђава, после осам сати увече опусте. По најновијим верзијама, канибали су се преселили код шабачког моста, где су, наводно, у касне сате изуједали двоје људи.

Страх је завладао градом, а у неким основним школама наставници и учитељи саветовали су деци да из школе не иду сама, већ у групама. Чак позивају родитеље да дочекују децу и воде их из школа. Градским парком синоћ су пролазили само најхрабрији, и то у групама." (Ковачевић 2008а, 14).

Друштвена напетост	Промене политичких прилика, политичке реторике у току владавине једне политичке групације или смене власти између поли-
--------------------	---

	<p>тичких снага које су до саме смене, па и после ње, често доживљаване као делови истог политичког корпуса, стварају политичке напетости између људи различитих политичких опредељења, али и оних којима такве промене стварају унутрашњу конфузију и анксиозност.</p> <p><u>Реконструкција ксенофобичне и аутистичне политике и политичке реторике</u></p> <p>1. <u>Старе друштвене напетости – стваране у доба Милошевићевог режима</u></p> <p>Стварање лажних друштвених проблема и тенденциозно грађење опште анксиозности и угрожености од најразноразнијих непријатеља. Друштвена напетост изазвана конструисањем проблема верских секти у условима непостојања релевантне друштвене напетости.</p> <p>2. <u>Стварне друштвене напетости</u> – бомбардовање 1999. године, смена власти 2000. године, убиство премијера 2003. године.</p> <p>Деконструкција друштвених снага које су свесно конструисале верске секте као друштвени проблем, што истовремено и представља деконструкцију оних који су обећавали да ће конструисани проблем решавати свим средствима.</p> <p>3. <u>Политичка регресија</u> (2004 - 2006) на позицију и реторику која је довела до санкција и бомбардовања. Супротстављање независности Црне Горе кроз почетно непризнавање резултата референдума, захтев за поновним бројањем гласова. Постављање Косова у центар егзистенцијалне будућности народа и државе и постепено маргинализовање европске перспективе Србије.</p>
Учесници	Тоталитет – сви грађани у граду
Друштвена организација	Хомогена – мањи град у коме постоје сви услови за брзо ширење вести. Друштвена организација онемогућује да било која групе буде ван постојеће напетости.
Затворени канали конструисања друштвених проблема	Канали којима се конструира друштвени проблем су у овом случају били искључиво у зони политике и представљају их они политички актери који указују на регресију политичке реторике и стварне политике на време пре 5. октобра 2000. године.
Претња	<u>Стварна претња</u> Стварна претња се огледа у томе што повратак политичке реторике и праксе од пре 2000. године за собом повлачи и претњу искушаним последицама те политике а то су санкције, инфлација и економска беда, бомбардовање и рат. Амбигвитетност, која креира масовне панике, састоји се у томе да не постоји корелација између спремности на изолацију, беду и рат, и гласање за политичке странке чија реторика и политика воде у том правцу. <u>Лажна претња</u> – опасност од канибалистичке секте
Решење	<u>Решење стварне претње</u>

	<p>Ван домета акције. Ажурирање решавања статуса Косова и начини његовог решавања су у великој мери ван домета акције било какве политичке снаге у Србији чак и када би укључила консензусно заузимање позиције. <u>Решење лажне претње</u> Могуће у домету акције. Индивидуалном и, у резултанти, колективном акцијом рестрикцијом кретања – масовном паником</p>
--	--

Две српске урбане легенде

Легенде које се узимају као пример⁵ за деконструкционистичку анализу урбаних легенди као неконструисаних друштвених проблема су "Чудотворни телефон" (Ковачевић 2001а) и легенда о поштару који је украо пензије (Ковачевић 2006, Ковачевић 2007).

Чудотворни телефон – 1982

Легенда о срећном телефону говори о малом детету из сиромашне породице које је случајним окретањем бројева ступило у везу са богатим исељеником у Чикагу. Дугачким разговором направљен је велики телефонски рачун који је довео до проблема у породици. Након дететовог признања, родитељи су осуђивали старог исељеника за подстрекавање детета да дуго разговара телефоном с њим. Међутим стари, али и богати исељеник је детету дао толико новца да могу да купе кућу и све што им треба, уз обећање да ће му и оставити своје богатство (Ковачевић 2001а, 25-27).

Легенда је била причана и препричавана испред продавница по редовима који су се јавили услед несташице одређене робе широке потрошње (детерцент, кафа, уље, шећер) 1982. године.

Друштвена напетост	Несташица одређених роба, ускраћено снабдевање, први знаци економске кризе, први наговештаји регресије животног стандарда. Време настанка легенде је време првих несташица роба на тржишту. За одређен број артикала је, први пут после три деценије, био уведен систем "рационисаног" снабдевања. Дефицитарни производи су били моторни бензин, кафа, детерцент, јестиво уље и шећер.
Учесници	Претпостављена партикуларност и диференцирана мотивација. За препричавање ове легенде се може претпоставити да га карактерише

⁵ Осим наведених легенди на сличан начин су тумачене и урбане легенде о кока-коли (Ковачевић 2008б), скупо плаћеном рецепту за колаче и јефтино купљеном луксузном аутомобилу (Ковачевић 2009, 68-70).

	<p>партикуларност, мада се оним делом који је посебно мотивисан за то може сматрати велики део становништва. Читави слојеви: радници, средњи слојеви, незапослени и пензионери, практично целокупно становништво изузев дела привилегованих и богатих који су до дефицитарне робе долазили захваљујући привилегијама и новцу. Свакако да је у маси погођених несташницама било и оних који су је превазилазили тако што су били на извору дистрибуције дефицитарне робе (продавци у маркетима, запослени у фабрикама које ту робу производе у ограниченим количинама, становништво пограничних подручја, породице запослених у иностранству, привилеговани друштвени слој високих управљача итд.) Уз све те "изузетке" несташнице су погодиле највећи део популације.</p>
Друштвена организација	<p>У политичком смислу прва економска криза је дошла у време када је доминантна политичка парола била "И после Тита Тито", мада су први немири на Косову избили већ годину дана после Титове смрти. Нарастајућа економска криза, која је прву спољашњу манифестацију имала управо у несташницама одређених роба масовне потрошње крајем 1982. године, условила је и споре расправе о систему и реформама, али у потпуности унутар једнопартијског система владавине комунистичке партије (СКЈ) и "система интегралног самоуправљања".</p>
Затворени канали конструисања друштвених проблема	<p>Политократско управљање друштвом није дозвољавало никакву расправу о основама система, а у покушајима његове реформе учествовао је само врх комунистичке партије. Нису постојали начини којима би се нефункционисање система конструисало као друштвени проблем ван једино могућег агенса такве конструкције – политичког врха. Критички настројени социолози, филозофи и економисти су били пежоративно називани "кризолози" што је говорило само о монополу на конструисање друштвених проблема и стварању планова за његово решавање.</p> <p>Спонтано настајање планова за решавање проблема снабдевања догађало се у оним сегментима дозвољеног организовања – месним заједницама. Месне заједнице, као последњи део интегралног самоуправног система, нису имале овлашћења, али су бар у Београду искорачивале из тих оквира и правиле "спискове" за снабдевање као и прве "бонове". Реакција власти је била двојака: прво, није наишло на одобравање самостално и спонтано понашање месних заједница и у медијима је оцењивано као непотребно, да би у каснијој фази кризе, када је држава преузела на себе да организује дистрибуцију дефицитарних артикала, месне заједнице постале крајња карика у тој дистрибуцији а грађани су "бонове" подизали у месној заједници. И овај развој улоге месних заједница у "прављењу спискова" и "дељењу бонова" показао је да систем једнопартијске владавине не може да толерише ни алтернативне агенсе конструкције друштвеног проблема, нити алтернативне креаторе плана за његово решавање.</p>

Претња	<p><u>Стварна претња:</u> Становништво је имало стварну претњу која се огледала у немогућности да прибави неколико виталних производа или производа који су тешко огуђиви део начина живота.</p> <p><u>Лажна претња:</u> Никаких конкретних лажних претњи које би се могле довести у везу са стварним претњама или са садржајем урбане легенде није било. Стога је главна претња која се и не може сматрати "лажном" већ само произлазила из страховања да ће се несташница роба продужити као и да ће се проширити на друге артикле широке потрошње.</p>
Решење	<p><u>Решење стварне претње:</u> У немогућности да на било који начин утиче на отклањање узрока несташнице једног броја артикала широке потрошње, доминантан одговор највећег дела грађана погођених несташницом је било стварање залиха. Размена информација где се појавила дефицитарна роба, кретање у том правцу, активирање старих друштвених веза с онима који су укључени у дистрибуцију дефицитарне робе, активирање старије генерације која ће стајати у редовима очекујући испоруку итд. били су главни начини "отклањања претње".</p> <p><u>Решење лажне претње:</u> Нису постојале никакве директне могућности да се отклони страховање да ће несташница потрајати као и да се иста или још гора ситуација неће поновити. Такође се није могла отклонити претња од пада потрошње и пада животног стандарда уопште. Те претње су лажне само утолико што нису актуелне и актуелно материјализоване. Најаве економиста, ма колико биле склањане од очију јавности или дисквалификоване као "кризологија", спорадично објављивани подаци о задужености земље, који су скоро имали карактер државне тајне, као и о истеку грејс периода неких кредита из Титовог доба и доспећу камата и отплате, нису били опште место у свести највећег дела становништва, али су и тамо нагризали ширину слику перманентног просперитета. Све то је чинило да се од тих претњи може бранити појединачно, будући да људи угрожени претњом у условима затвореног политичког система немају могућност за легалне акције. Затвореност тржишта рада земаља Европске заједнице, првенствено Немачке, учинила је да се ранији начини решавања претње сиромаштвом и стварног сиромаштва, који су се састојали из одласка на рад у иностранство и стварања значајне финансијске базе за живот по повратку, постане немогућ. Сви путеви стварања сигурне основе за бољи живот, или бар одржања постојећег нивоа, били су затворени – приватна иницијатива у економији сузбијана и органичавана, вертикална покретљивост на основу школовања неизвесна, а покушај пробоја у ниже и средње партијске функционере више није представљало гаранцију да се и поред оствареног успеха неће чекати у реду за детерцент или шећер, уз уобичајену политичку несигурност изазвану политичким борбама испод површине партијске монолитности.</p>

Поштар допов – забележено 2006

"Сеоски поштар је једног месеца покрао пензије свих пензионера из села. Побегло је за Русију оставивши породицу у селу. Нико га од оштећених није тужио. У Русији је покренуо бизнис. Отворио је ресторан за наше раднике који су радили у Русији. После годину дана, чим је зарадио онолико новца колико је украо, вратио се у село и дао га свима које је оштетио. Уз повраћај новца свакога је частио. Потом је са породицом отишао у Русију где се бави истим послом који је још више раширио запошљавајући само наше људе" (Ковачевић 2006, 9; Ковачевић 2007, 37).

Друштвена напетост	Осиромашивање великог броја људи и немогућност њиховог укључивања у нову економију. Непостојање повољних и лако остваривих кредита за покретање личног бизниса.
Учесници	Претпостављена партикуларност и диференцирана мотивација. Партикуларност препричавања ове легенде је претпостављена на основу јаче мотивације за препричавање појединаца који се могу окарактерисати као "губитници транзиције".
Друштвена организација	Дифузна – појединачни губитници у транзицији. Атомизирани појединци и њихове породице које су неповезане у било какву политичку или интересну организацију. Неке врсте "губитника" из ранијих периода су се организовале у удружења и политичке организације попут група које траже враћање имовине отете у периоду после доласка комуниста на власт 1945. године, као нпр. Лига за повраћај имовине. Такође, губитници који су остали без уштеђевина услед пропасти банкарског система организовали су се у Странку девизних штедиша. Међутим, највећи број људи који су у транзицији остали без посла или без уплата у пензиони фонд нису створили организацију која би покушала да своје проблеме артикулише у друштвени проблем. Непостојање организованих група условљава да нема ни организованог тражења излаза из положаја губитника, а нема ни специфичних група које би тражиле повољне кредите за почетак економске делатности.
Затворени канали конструисања друштвених проблема	Сем повремених акција у предизборној кампањи политичка сфера не конструира кредитну затвореност као друштвени проблем. Синдикати, расцепкани на безброј синдикалних организација, окренути су прошлости и у конкретним акцијама се баве продужавањем "старог стања" макар и за веома кратак период. Инсистирање на оном делу социјалног програма у процесу приватизације који продужава запосленост свих радника за још две или три године, борећи се против исплате отпремнине, што сасвим тим искључује евентуално залагање за повећање износа при отпуштању.
Претња	<u>Стварна претња</u> – Стање осиромашења и тежак живот у беди и сиромаштву. <u>Лажна претња</u> – Крађа новца пензионерима.

Решење	<p>Решење стварне претње – Ван домета акције. Немогућност промене приватизационог правца транзиције. Немогућност утицаја на промену банкарског система. Решење лажне претње – Немогуће. Ван домета акције. Тешкоћа супституције поштанског трансфера новца.</p>
--------	---

Уместо закључка – правци методолошког разматрања

Методолошка разматрања деконструкционистичке анализе три масовне панике и три урбане легенде могу ићи у неколико праваца. Прво, то је даља провера функционисања примењеног модела анализе кроз примену на још већи број примера. Што се масовних паника тиче, један од даљих праваца методолошког разматрања било би поређење са Бартоломјевом применом Смелсерове теорије колективног понашања на масовне панике. Друго, разматрање оних примера различитих урбаних легенди или, мада је мање могуће, различитих масовних паника које су генерисане као исти неконструисани друштвени проблеми и постављање питања како и зашто су две различите урбане легенде настале услед тога што једна друштвена напетост није конструисана као друштвени проблем. Када је о урбаним легендама реч, разматрање такве ситуације би отворило питање постоји ли још неки елемент конструисања урбане легенде или још нека додата вредност у Смелсеровом смислу. Из овог произлази и следећи правац методолошког разматрања везан за анализу урбаних легенди – утврђивање односа ове деконструкционистичке анализе са другим, такође деконструкционистичким поступком, са структурално-семиолошком анализом. О том односу се може говорити на основу поређења значења утврђених структурално-семиолошким поступком и онога на шта указује овде примењен Бестов поступак.

Ови правци методолошког закључивања јасно указују да је у оквиру овог рада стала тек прва етапа на путу ка успостављању синтетских модела проучавања масовних паника и урбаних легенди.

Литература

- Antonijević, Dragana. 2007. Legende o krađi organa: moralna dilema savremenog društva. *Etnoantropološki problemi* 2 (2): 35-69.
- Bartholomew, Robert E. 1989. The South African Monoplane Hysteria: An Evaluation of the Usefulness of Smelser's Theory of Hysterical Beliefs. *Sociological Inquiry* 59 (3): 287-300.
- Best, Joel and Horiuchi, Gerald. 1985. The Razor Blade in the Apple: Social Construction of Urban Legends. *Social Problems* 32 (5): 488-499.

- Blumer, Herbert. 1971. Social Problems as a Collective Behavior. *Social Problems* 18 (3): 298-306.
- Kitsuse John I. and Spector, Malcolm. 1973. Toward a Sociology of Social Problems: Social Conditions, Value-Judgments and Social Problems. *Social Problems* 20 (4): 407-419.
- Ковачевић, Иван. 2001а. *Семиологија мита и ритуала, 2. Савремено друштво*. Београд: Етнолошка библиотека.
- Ковачевић, Иван. 2001б. *Семиологија мита и ритуала, 3. Политика*. Београд: Етнолошка библиотека.
- Ковачевић, Иван. 2006. Легенда о поштару – лопову и бизнисмену. *Antropologija* 1: 9-18.
- Ковачевић, Иван. 2007. *Антропологија транзиције*. Београд: Етнолошка библиотека.
- Ковачевић, Иван. 2008а. Социолошка прича о шабачким канибалима. У *Страх и култура*, Ковачевић, Иван, Бојан Жикић, Иван Ђорђевић. Београд: Етнолошка библиотека.
- Ковачевић, Иван 2008б. Cokelore (Fine and Best). *Etnoantropološki problemi* 3 (1): 71-84.
- Ковачевић, Иван 2009. *Урбане легенде. Огледи из америчког фолклора*. Београд: Етнолошка библиотека.
- Spasić, Ivana. 2004. *Sociologije svakodnevnog života*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Spector, Malcolm and Kitsuse John I. 1973. Social Problems: A Re-formulation. *Social Problems* 21 (2): 145-159.

Ivan Kovačević

Symbolic Interactionism, Mass Panics and Urban Legends

The constructionist approach to social problems has developed a thesis about mass panics and urban legends as "unconstructed social problems". This thesis, advanced by the American sociologist Joel Best, and his analysis of the urban legend of Halloween sadism, have provided the model for studying three mass panics and two urban legends. The three panics in question are the mass exodus from Kraljevo because of a prophesy that the town would be destroyed in an earthquake, the mass fear of body parts thieves in three villages in Srem, and the panic over the appearance of a cannibal sect in the town of Šabac. The two urban legends involve the rich old emigrant whose acquaintance a child from a poor family made while dialling phone numbers at random, and the thieving postman who set up his own business in Russia with the stolen pension money he had been supposed to deliver.

Key words: urban legends, mass panics, constructionism, social issues, Joel Best, Kraljevo earthquake, rich emigrant, body parts thieves, cannibal sect, thieving postman

Ivan Kovačević

Interactionnisme symbolique, paniques collectives et les
légendes urbaines

L'approche constructionniste des problèmes sociaux a développé la thèse sur les paniques collectives et les légendes urbaines comme des "problèmes sociaux non-construits". Cette thèse du sociologue américain Joel Best et son analyse de la légende urbaine de Halloween ont offert le modèle pour une étude de trois paniques collectives et de deux légendes urbaines. Les trois paniques étudiées sont : un exode collectif suite à la prophétie sur un tremblement de terre qui allait détruire Kraljevo, la peur collective inspirée par la présence des voleurs d'organes dans trois villages du Srem et enfin la panique à Šabac suite à l'apparition d'"une secte cannibale"; les deux légendes urbaines se rapportent à un vieil émigrant enrichi faisant connaissance avec un enfant de famille démunie qui composait des numéros de téléphone au hasard et à un facteur malhonnête qui s'était lancé dans les affaires en Russie grâce à des pensions de retraite volées.

Mots-clés: légendes urbaines, paniques collectives, constructionnisme, problèmes sociaux, Joel Best, tremblement de terre de Kraljevo, riche émigrant, vol d'organes, secte cannibale, facteur malhonnête

Primljeno 1.02.2010.

Prihvaćeno 28.02.2010.